

ρίες είναι ένα πλούσιο βιβλίο, ακριβώς επειδή αποτυπώνει την ιστορία των γυναικών και του φύλου τόσο ως διαδρομή όσο και ως ενιαίο πεδίο στο εσωτερικό του οποίου συνεχίζονται να διεξάγονται πολλές επιμέρους συζητήσεις. Η διαδρομή αυτή και οι συζητήσεις δεν αφορούν βέβαια μόνον τους ιστορικούς. Κρίνοντας από τον εαυτό μου, πιστεύω ότι οι μη ειδικοί αναγνώστες του βιβλίου θα βρουν πολλές αφορμές για να σκεφτούν ή να ξανασκεφτούν αυτό που η Έφη Αβδελά και η Αγγέλικα Ψαρρά θεωρούν κεντρικό ζήτημα, τι σημαίνει το φύλο για τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε τον κόσμο και, πιο συγκεκριμένα, να σκεφτούν για το τι μπορεί να σημαίνει η θέαση του κόσμου από τη σκοπιά του φύλου (και αντίστροφα) για τον τρόπο με τον οποίο οι ιστορικοί εξιστορούν και αφηγούνται τις ιστορίες τους. Μολονότι το βιβλίο δεν απευθύνεται αποκλειστικά σ' αυτούς, είμαι βέβαιη ότι οι ιστορικοί θα αναγνωρίσουν ακόμα περισσότερες.

Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, Δημήτρης

Χριστόπουλος (επιμ.),

ΤΟ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΜΙΑ ΣΥΜΒΟΛΗ

ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,

εισαγωγή: Χρήστος Ροζάκης, εκδ. Κριτική,

σειρά: Έθνη-πολιτική-ισορροπία,

Αθήνα 1997, 461 σελ.

Νίκος Κ. Αλιβιζάτος

ΜΕΤΑ την ημερίδα που διοργάνωσε στους Δελφούς με θέμα *Ελλάδα, Ευρώπη, Μειονότητες* (1-3 Νοεμβρίου 1996), ο σχολιαζόμενος συλλογικός τόμος αποτελεί την δεύτερη δημόσια εμφάνιση του «Κέντρου Μειονοτικών Ομάδων» (ΚΕΜΟ).

Αστική εταιρία μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, το ΚΕΜΟ φιλοδοξεί να προωθήσει την διεπιστημονική έρευνα των μειονοτικών ομάδων και γλωσσών, δηλαδή ενός θέματος που εξακολουθεί στη χώρα μας να παραμένει για πολλούς ταμπού, αν όχι «απαγορευμένο».

Ο τόμος περιλαμβάνει κατατοπιστικό πρόλογο των επιμελητών για το ΚΕΜΟ και τους σκοπούς του, εισαγωγή του Χρ. Ροζάκη και δέκα αυτοτελείς μελέτες από διάφορες οπτικές.

Προηγείται η μελέτη ενός κατ' εξοχήν ειδικού στον κλάδο, του *Χρήστου Γιακουμόπουλου*, για τις προσπάθειες που καταβάλλονται στην Ευρώπη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, για την προστασία των μειονοτήτων. Με κύριο φορέα το Συμβούλιο της Ευρώπης, οι προσπάθειες αυτές αποβλέπουν πρωτίστως στο να διαμορφώσουν ένα νέο δικαϊκό σύστημα προστασίας, ώστε να ενισχυθεί ο πολυεθνικός και πλουραλιστικός χαρακτήρας των υφιστάμενων κρατών-εθνών και να αποτραπεί η δημιουργία λιλιπούτιων και, ως εκ τούτου, θνησιγενών νέων κρατικών σχημάτων. Έως σήμερα, κυριότερος καρπός των προσπαθειών αυτών υπήρξε η σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων (1994). Στην πράξη, ωστόσο, εξ ίσου αν όχι ακόμη σημαντικότερη υπήρξε η αύξουσα ευαισθητοποίηση των δικαιοδοτικών οργάνων του Στρασβούργου μπροστά στις λιγότερο ή περισσότερο προφανείς παραβάσεις των δικαιωμάτων των μελών μειονοτικών ομάδων από τα κράτη-μέλη. Δείγμα της ευαισθητοποίησης αυτής ο ήδη μακρύς κατάλογος των ελληνικών υποθέσεων στο Στρασβούργο, τις οποίες ο συγγραφέας παρουσιάζει κατά τρόπο ευσύνοπτο και κατανοητό και σε μη νομικούς.

Οι υπόλοιπες εννέα μελέτες του τόμου αναφέρονται στην «εσωτερική» πλευρά του ζητήματος, δηλαδή στην κατάσταση των μειονοτήτων στην Ελλάδα σήμερα. Η προσέγγιση επιχειρείται σε τρία επίπεδα: Το *εμπειρικό*, το *ερμηνευτικό* και το *δεοντολογικό*.

Στο *εμπειρικό επίπεδο*, με την ιστορική διάσταση του θέματος ασχολούνται οι συμβολές του *Γιάννη Μηλιού* και της *Λένας Διβάνη*. Τις συμπληρώνουν τα κεφάλαια των *Βασ. Γούναρη* για τους σλαβόφωνους της Μακεδονίας, *Λάμπρου Μπαλτσιώτη* για την εκπαίδευση των μειονοτικών στην Θράκη, και της *Ελένης Σελλά-Μάζη* για την διγλωσσία και τις λιγότερο ομιλούμενες γλώσσες στην Ελλάδα. Με στέρεη τεκμηρίωση σε αρχειακές πηγές και συστηματική επεξεργασία του σχετικού υλικού, οι μελέτες αυτές προάγουν πρωτίστως τη γνώση σε ένα πεδίο

όπου, έως πρόσφατα, η νηφάλια έρευνα δεν ευνοείτο και, εν πάση περιπτώσει, τα πορίσματα των λίγων εργασιών που ξέφευγαν από το κατά τους επιμελητές του βιβλίου δίλημμα του απολογητισμού ή του ερασιτεχνισμού δεν ήταν προσιτά στο κοινό των μη ειδικών. Μαζί με το αφιέρωμα που πρόσφατα επιμελήθηκε στα *Σύγχρονα Θέματα* η Δώρα Λαφαζάνη (τχ 63/1997), οι μελέτες αυτές παρέχουν την αναγκαία βάση για περαιτέρω εμπάθυση.

Στο εμπειρικό, επίσης, επίπεδο του βιβλίου εντάσσεται και η συμβολή της *Γίαννας Κούρτοβικ*, από τους συνεπέστερους υπερασπιστές των μειονοτήτων στην μαχόμενη δικηγορία, για την αντιμετώπιση των μειονοτικών από την ελληνική δικαιοσύνη την τελευταία περίοδο. Από τις καταδικές των διεθνιστών πριν από μερικά χρόνια, όταν το μακεδονικό περνούσε την μεγάλη όξυνσή του, έως την διάλυση των μειονοτικών σωματείων και τις δίκες του Χρ. Σιδηρόπουλου, παρουσιάζονται οι σημαντικότερες διώξεις των «νέων» αιρετικών, συνήθως για τις ιδέες και τις απόψεις τους και σπάνια για τις όποιες πράξεις τους. Ο κατάλογος αυτός –ο οποίος θα ήταν πλήρης αν περιλάμβανε και τις υποθέσεις των αντιρρησιών συνειδησης καθώς και των θρησκευτικών μειονοτήτων– είναι εντυπωσιακός. Διότι ούτε ο καθημερινός τύπος, ούτε –πολύ λιγότερο– η ραδιοτηλεόραση δημοσιεύουν τις σχετικές ειδήσεις, και το ευρύ κοινό, συμπεριλαμβανομένων και των νομικών, δεν έχει ιδέα για το θέμα.

Στο δεύτερο επίπεδο, το *ερμηνευτικό*, ιδιαίτερα γλαφυρή όσο και πειστική μου φάνηκε η συμβολή του *Αλέξη Ηρακλειδή*: για την εδώ και 70 περίπου χρόνια εθνικά, θρησκευτικά και γλωσσικά πιο συμπαγή χώρα της Ευρώπης, πώς εξηγείται το παρελθόν και το παρόν των διακρίσεων σε βάρος των μειονοτήτων; Πού οφείλεται η δυσπιστία και η ανασφάλεια που εξακολουθεί να διέπει στάσεις και συμπεριφορές έναντι του γλωσσικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά «άλλου»; Να φταίει η «Μεγάλη Ιδέα» και το ιδεολόγημα του ελληνοισμού-λίκνου του κόσμου, που με την προγονολατρεία και ήδη με το σύνδρομο του ανάδελφου έθνους γαλούχησε και γαλουχεί γενιές γενιών νέων Ελλήνων; Να φταίει η υπανάπτυξη της ιδιωτικής κοινωνίας, ο εθνικός λαϊκισμός και το πελατειακό σύστημα; Να φταίει η φορμαλιστική αντίληψη του δικαίου και των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε μια κοινωνία που ρέπει προς την ηθικολογία και την βιωματική αντίληψη του κόσμου και των ανθρώπινων σχέσεων; Χωρίς –προφανώς– να προτείνει αμετάκλητες απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά, το δοκίμιο του Ηρακλειδή συστηματοποιεί έναν ενδιαφέροντα προβληματισμό, ο οποίος, δυστυχώς, δεν έχει ακόμη τοποθετηθεί στις συγκριτικές του διαστάσεις.

Τέλος, στο *δεοντολογικό* επίπεδο, ιδιαίτερα μνεία χρειάζονται το δοκίμιο του *Δημή-*

τρη Δημούλη και το καταληκτικό κεφάλαιο των δύο επιμελητών. Ενώσω το πρώτο ασχολείται με τις μεθοδολογικές προϋποθέσεις της νομικής προσέγγισης του μειονοτικού φαινομένου στις φιλελεύθερες κοινωνίες, το δεύτερο επιχειρεί να μεταφέρει το σχετικό προβληματισμό στα εν Ελλάδα. Η ανάγκη να αποσαφηνισθούν οι έννοιες και να προηγηθούν επιστημονικά αυστηρές στατιστικές και κοινωνιολογικές μελέτες αναδεικνύεται ως προϋπόθεση για την χάραξη μιας συνεπούς πολιτικής και τη λήψη των αναγκαίων μέτρων στο πλαίσιο μιας μακροπρόθεσμης στρατηγικής. Δεν αντέχω, πάντως, στον πειρασμό να μην επισημάνω μια σοβούσα αντίφαση και των τριών συγγραφέων ανάμεσα στην αποδοχή των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως αξίας καθ'εαυτήν από τη μια, και σε μια ρεαλιστική –ντεσιζιονιστική θα την έλεγαν κάποιои– προσέγγιση του μειονοτικού φαινομένου από την άλλη. Ο συγκεκρισμός των δύο αυτών αντιλήψεων και εύλογος φαίνεται και ευκαίος για όποιον δεν επιθυμεί τον ρόλο του γραφικού ακτιβιστή των δικαιωμάτων του ανθρώπου ή του εκκολλαπτόμενου σύγχρονου Μέττερνιχ. Δεν είναι, ωστόσο, πάντοτε όσο ευχερής οι συγγραφείς μας φαίνονται να πιστεύουν.

Συνοψίζοντας, και αφού υπογραμμίσω για μια ακόμη φορά την σημασία της διεπιστημονικής προσέγγισης του μειονοτικού φαινομένου, διατυπώνω ως νομικός μερικές καταληκτικές παρατηρήσεις:

Πρώτον, όση σημασία και αν έχει το διεθνές δίκαιο και η διεθνής προστασία των μειονοτήτων, νομίζω ότι, το γε νυν έχουν, τον αποφασιστικότερο λόγο θα εξακολουθήσει για πολύ να έχει ο εθνικός νομοθέτης, ο εθνικός δικαστής και η εθνική διοίκηση. Η στροφή που πραγματοποιήθηκε στη χώρα μας το 1991 και που πολλοί από τους συγγραφείς του τόμου επισημαίνουν, είναι ακόμη εύθραυστη και πολύ απέχει από το να έχει γίνει οριστική και αμετάκλητη.

Δεύτερον, αν έτσι έχουν τα πράγματα, προηγείται, εν ονόματι των ηθικοπολιτικών αρχών στις οποίες φαίνεται να πιστεύει η συντριπτική πλειοψηφία του λαού μας, η εξάλειψη των νομοθετικών απολιθωμάτων και η κατάργηση των διοικητικών πρακτικών που τα απολιθώματα αυτά νομιμοποιούν, σε βάρος των μειονοτήτων. Είτε πρόκειται για το διαβόητο άρθρο 19, που κατάργησε η σημερινή κυβέρνηση, είτε για την απαγόρευση του προσηλυτισμού και τους άλλους περιορισμούς της νομοθεσίας της 4ης Αυγούστου κατά των θρησκευτικών μειονοτήτων, η άμεση εξάλειψή τους δεν έχει μόνον συμβολική, αλλά και πρακτική σημασία. Το ίδιο και η καθιέρωση της αυτεπάγγελτης –και όχι μόνον κατ'έγκλιση– δίωξης των ρατσιστικών αδικημάτων.

Τρίτον, από εκεί και πέρα, το ερώτημα είναι αν, πέρα από την κατάργηση των διακρίσεων, είναι επιβεβλημένη η λήψη και θετικών

μέτρων υπέρ των μειονοτήτων, για να εξλειφθούν παρελθούσες και υπάρχουσες αδικίες. Είναι κρίμα που, στον σχολιαζόμενο τόμο, δεν εξετάζεται το μείζον ζήτημα των θετικών διακρίσεων, για τις οποίες, η αμερικανική εμπειρία πολλά θα είχε να διδάξει. Πέραν όμως αυτού, ως χώρα πλέον υποδοχής μεταναστών και προσφύγων, μήπως έφθασε η ώρα να προβληματισθούμε για την επίσημη αναγνώριση –για φορολογικούς, εκπαιδευτικούς, θρησκευτικούς ή και άλλους λόγους– και άλλων μειονοτήτων, εκτός από την μουσουλμανική και την εβραϊκή;

Η συμμετοχή του αναπληρωτή υπουργού Εξωτερικών Γ. Παπανδρέου στην αθηναϊκή παρουσίαση του τόμου δείχνει ότι η προστασία των μειονοτήτων απασχολεί πλέον και την επίσημη πολιτεία. Από την άλλη, λίγους μήνες αργότερα, η βίαιη διάλυση από «αγανακτισμένους πολίτες» της επιστημονικής συνάντησης που επιχειρήσε να διοργανώσει το ΚΕΜΟ για την βλάχικη γλώσσα στη Λάρισα δείχνει και αυτή ότι, στην Ελλάδα των παραμονών του 21ου αιώνα, τίποτε δεν είναι αυτονόητο. Και ότι θα χρειασθεί υπομονή και επιμονή για να καταστεί κοινός τόπος ότι και ο «άλλος» έχει δικαιώματα και ότι δικαιούται να ζηήσει και να συμμετάσχει όσο και οι «πολλοί» στην κοινωνική, την οικονομική και την πολιτική ζωή του τόπου.